

דְּרָשׁוֹת

בס"ד

פרשת ויחי, תשע"ז, מספר 1203

שיכול ידיים וברכת ברכיים יאיר ברקאי

הנחת יד על ראש המתברך, כמחווה להאצלת רוח ולשם ברכה, ידועה במקרא. הידיים מהוות כלי נושא ברכה שהמברך נעזר בהן להעברת סמכות וברכות,² כפי שפירש על אתר בעל "פנים יפות" (הרב פנחס הלוי איש הורוביץ 1731 – 1805, רבה של פרנקפורט דמיין ומתלמידי המגיד ממזריטש):³

וכבר כתבנו שהנחת ידיו על ראשם הוא לעשות אותם כלי לקבל הברכה, והיינו דפירש"י "גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל" וגו' שעתיד גדעון לצאת ממנו דכתיב ביה (שופ' ו:יב): "ה' עמך גבור הקהל" והגבורה הוא בחינת שמאל (הקדמת תיקוני הזוהר יז א), ואפרים שיצא ממנו יהושע דכתיב ביה (דב' לד:ט) "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו", והחכמה בימין כמש"ה (קהלת יב: לב חכם לימינו ולב פסיל לשמאלו".

כאמור, במקביל לברכה באמצעות הידיים, מופיעות גם הברכיים. הן מוזכרות גם לקראת סוף הפרשה (נ:כג): "וירא יוסף לאפרים בני שלשים גם בני מכיר בן מנשה ילדו על ברכי יוסף". ורש"י מפרש: "על ברכי יוסף" - כתרגומו, גדלן בין ברכיו.

המלבי"ם (רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל וייזר 1809 – 1879, רבה של רומניה) הוסיף:

שמנשה הבכור". אפשר שמפרשים אלה כיוונו לדרך הסמנטית שעשה הביטוי מהוראת 'שכל' להוראת 'שכל' [= החליף], המשמשת בימינו. פרופ' שמחה קוגוט סייעני בדבריו הבאים: "השאלה הנשאלת בהקשר המקראי היא: מה הקשר בין 'שכל' לבין 'שכל'...? דומה ששני הפרשנים (ספורנו ומלבי"ם) ביארו את הקשר בדרך מקורית, ע"י הבנת "את" לא כמלית המקדמת את המושא הישיר, אלא בהוראת 'עם' [כמו "את יעקב איש וביתו באו"], היינו: 'החכים עם [=באמצעות] ידיו". אני מודה לו על דבריו.

² וכן הדבר בסמיכה על ראש הקרבן, שנועדה לבטא את הקשר שבין הקרבן לבעליו ואת רצונו בהבאת הקרבן לכפר על עוונות, או כדי להביע תודה. גם בברכת הכהנים הידיים משמשות ככלי להעברת ברכת ה' לקהל.

³ גם המלבי"ם בפירושו על אתר מזכיר את חשיבות הידיים בברכה על-פי האמור בזוהר.

ויוצא יוסף אתם מעם ברכיו וישתחו לאפיו ארצה. ויקח יוסף את שניהם את אפרים בימינו משמאל ישראל ואת מנשה בשמאלו מימין ישראל ויגש אליו. וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים, והוא הצעיר, ואת שמאלו על ראש מנשה שכל את ידיו כי מנשה הבכור (בר' מח:יב-יד).

ברכת יעקב לבני יוסף מעוררת תמיהות:

א. לשם מה שיכל יעקב ידיו והלא יכול היה

להחליף את מיקומם של הבנים?

ב. מהי משמעות הברכיים שמוזכרות בפסוק

יב?

עיון במשמעות הידיים והברכיים, במהלך הברכות, עשוי להנהיר את פשר המהלך.

רבות התחבטו המפרשים בהבנת המניע לשיכול ידיו של יעקב, ונראה לענ"ד שחזקוני (רבי חזקיה בן מנוח, פרשן מצרפת, בן המאה ה"ג) בפירושו לפס' יד דלעיל, כיוון לפשטם של הדברים:

"שכל את ידיו" - עשה עניינו בהשכל ובחכמה, שמן הדין היה לו להפוך הבנים לפי מה שהיה בדעתו לתת אפרים לימינו ומנשה לשמאלו, והוא עשה ההשכל והחכמה בידיו, שלא רצה לבייש מנשה כי הוא היה הבכור וצריך לחלוק לו כבוד קצת.

המפרש ביאר את הפועל "שכל" לא במובנו המקובל בימינו "שילוב הידיים או הרגליים בדמות שני אלכסונים החותכים זה את זה" (ערך שיכול, מילון ספיר, בעריכת א' אבניאון, 1977), אלא התנהג בתבונה¹ וברגישות, כדי לא לפגוע במנשה הבכור.

* ד"ר יאיר ברקאי, מרצה לתנ"ך ולמדרש במכללת שאנן. המאמר מוקדש לנכדיו: לביא שמואל גוטמן נ"י ואוהד חיים לוי ה"ו, שנכנסו בבריתו של אאע"ה. יזכו הוריהם לגדלם לתורה לחופה ולמעשים טובים.

¹ בדרך דומה תרגם אונקלוס ובעקבותיו רש"י ומרבית הפרשנים, כגון: ראב"ע, רד"ק, רבינו בחיי, אברבנאל, ספורנו, אלשיך ועוד.

ספורנו פירש: "שכל את ידיו. השכיל והבין במשוש ידיו בלא ראות"; מלבי"ם: "שכל את ידיו כי מנשה הבכור, בזה השכיל ע"י ידיו להראות שיועד

יהודה אברך זה יוסף שהוא אב בחכמה ורך בשנים, אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית: עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים, **אין אברך אלא לשון ברכים**, שהכל היו נכנסין ויוצאין תחת ידו, כענין שנאמר (בראשית מא:ג): "וַיִּנְתֹּן אֹתוֹ עַל כָּל אֲרָץ מִצְרָיִם". כלומר, מקור הביטוי מהמילה ברכיים שמסמלת כאן שררה.

כך סבור גם בעל "הכתב והקבלה" (הרב יעקב צבי מְקֻלְנְבוֹרְג, גרמניה, 1785 – 1865) בפירושו לפסוק. אלא שבסוף הביאור הוא מעלה השערה למקור המילה "וטעם 'אברך' כל איש יכרע על ברכיו כי הוא ראוי אשר לו תכרע כל בוך. ולי נראה שהוא ענין ברכה".

הווה אומר, המפרש מוצא קשר לשוני בין הברך והברכה, וממילא מובן שהברך משמשת כמקור לברכות. לסיכום:

אף שאפרים זוכה להיות בראשונה בדגלים ובחנכות הנשיאים, כדברי רש"י (בפירושו לפסוק כ), הרי בכורת הנחלה נשארת אצל מנשה. ואכן, מנשה זכה לנחלות הן בארץ ישראל המערבית והן במזרחית. זו ברכת הברכיים, אולי בשל היותן חלק מהרגליים הדורכות על במותי ארץ. אפרים זכה להתברך מידו הימנית של יעקב, המסמלת את ההנהגה והשררה, אך גם את התבונה וההוראה: "וְאוֹלָם אֲחִיו הִקְטָן יִגְדַל מִמֶּנּוּ" (מח:ג) - שעתידי יהושע לצאת ממנו **שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל** (רש"י, לפסוק יט). כלומר, יהושע מגלם את השילוב של התורה וההנהגה. הנה כי כן, הידיים והברכיים משמשות כמקור הברכות, ומייצגות כוחות שונים.

כי בני מכיר יולדו ונתגדלו על ברכי יוסף, ואגב מודיע שאפרים והוא הצעיר היה לו ד' דורות, בעוד שלמנשה לא היה רק ג' כברכת יעקב, ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו.

כלומר, יוסף זכה לראות את ברכת אביו מתגשמת עוד בחייו. הברכיים מצוינות כמקום לידת הצאצאים וגידולם.

כך גם מסתבר מספר איוב (ג:ב): "מִדְּוַע קִדְמוֹנֵי בְרָכִים וַיְמַה שְׂדֵים כִּי אֵינֶנְךָ". גם שם מבאר המלבי"ם: "מדוע קדמוני ברכי האב שעל ברכיו נולדתי".

מעקב אחר הופעות נוספות של "ברכיים" בחומש בראשית מאשש את חשיבותן של הברכיים כקשורות למקור חיות ולידה.

כאשר רחל מתקשה להרות היא מאמצת את הצעת שרה ופונה ליעקב בבקשה: (בר' ל:ג): "וַתֹּאמֶר הִנֵּה אֲמַתִּי בִלְהָה בָּא אֵלַיהָ וַתֵּלֶד עַל בְּרָכָי וְאֶבְנָה גַם אֲנֹכִי מִמֶּנָּה".

הפרשן המקובל רקנאטי (ר' מנחם בן בנימין רקנאטי; איטליה, 1250-1310) מבאר: "זהו אמרו ותלד על ברכי ואבנה, כי כשתלד על ברכי אמשוך ממנה כח הריון, כאילו לא היתה יכולה להרות אלא ממנה".

אזכור נוסף קשור בכינוי שניתן ליוסף כאשר התמנה למשנה לפרעה: "וַיִּרְכַּב אֹתוֹ בְּמִרְכַּבַּת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו אֲבִרְךָ וַיִּנְתֹּן אֹתוֹ עַל כָּל אֲרָץ מִצְרָיִם" (בר' מא:ג). רש"י, בחלקו השני של פירושו על הפסוק, מצטט את המדרש בספרי דברים, פרשת דברים פיסקא א:

כתרגומו דין אבא למלא. רך בלשון ארמי מלך. בהשותפין (בבא בתרא ד ע"א) לא ריכא ולא בר ריכא. ובדברי אגדה: דרש ר'

הערה למאמרו של ד"ר יאיר ברקאי, על "שיכול ידיים וברכת ברכיים"

(דף שבועי לפרשת "ויחי" תשע"ז, מס' 1203)

דניאל שפרבר

שלא רצה לבייש מנשה כי הוא היה הבכור וצריך לחלוק לו כבוד קצת.

ועל כך כתב ברקאי:

המפרש ביאר את הפועל "שיכל" לא במובנו המקובל בימינו "שילוב הידיים או הרגליים בדמות שני אלכסונים החותכים זה את זה" (ערך "שיכול", מילון ספיר, בעריכת א' אבניאון, 1977), אלא התנהג בתבונה וברגישות, כדי לא לפגוע במנשה הבכור.

נראה ברור בעיניי כי פרשנותו זו של החזקוני, כפירושם של רוב הראשונים, כגון רש"י, רד"ק, רבנו בחיי וכו', ש"שְׁכַל אֵת יָדָיו" פירושו השכיל את ידיו, ולא במשמעות של הצליב (ראו מילון בן יהודה ע' 7568 ערך "שכל" ב), היא תגובה לפרשנות הנוצרית של אותה תקופה. וכך כותבת Gertrude Schiller בספרה הגדול, Iconography of Christian Art, חלק ב', 1972, עמ' 126:

המחבר הביא לתשומת לבנו את פירושו של החזקוני, רח' חזקיה בן מנוח (פרשן מצרפת בן המאה ה"ג), לעניין שיכול ידיו של יעקב בברכת בניו. וכך דברי החזקוני:

"שיכל את ידיו" – עשה עניינו בהשכל ובחכמה, שמן הדין היה לו להפוך הבנים לפי מה שהיה בדעתו לתת אפרים לימינו ומנשה לשמאלו, והוא עשה ההשכל והחכמה בידי, ו

⁵ ספר צידה לדרך על פירוש רש"י על התורה, בעריכת מרדכי זילבר, בני ברק תשנ"ח, כרך א', עמ' קכב-קכג.

⁶ צידה לדרך, עמ' קכג. ר' איילינבורג מסיים בנימה אחרת: "שכבר האירו חכמים עינינו בנועם שיח מה נתנו משפטים אחר עשרת הדברות יותר משאר מצוות התורה, והוא מפני שכל התורה כולה תלויה במשפט".

* פרופ' דניאל שפרבר, נשיא המכון הגבוה לתורה.

Jacob's blessing of Joseph's sons (Genesis 48, 8ff.) became part of the typology of the Cross during the Middle Ages, because Jacob crossed his hands as he blessed, laying his right hand on Ephraim's head to give him the advantage over Manasseh the first-born.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע,
ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת:

<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
dafshv@mail.biu.ac.il : כתובת דוא"ל של הדף:

 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף